

Grga Frangeš
Savjetodavna agencija Mjesto pod suncem
Lovran
Hrvatska
grga@mjestopodsuncem.com

UDK 502:39](497.571 Učka)
39.01:502](497.571 Učka)
Prethodno priopćenje
Primljeno: 14. lipnja 2010.
Prihvaćeno: 30. lipnja 2010.

Park prirode Učka: Zaštićeno područje kao mjesto namijenjeno društvenom sjećanju

Koncept baštine, bilo prirodne ili kulturne, nalazi se u srži uspostave zaštićenih područja kao manifestacija želje da se očuva neko danas ugroženo stanje, proces ili pojava baštinjena iz prošlosti. Autor analizira različite ideološke podloge ovog poriva za očuvanjem te iz te perspektive samopropituje vlastito djelovanje kao stručnog suradnika za kulturnu baštinu u Parku prirode Učka.

Izlaže se povijest planinske Istre isprepletenu različitim primjerima pohrane ili zadržavanja društvenog sjećanja u tom krajoliku, te se u tom kontekstu preispituje društvena uloga zaštićenog područja kao mehanizma prijenosa i kreacije društvenog sjećanja.

Ključne riječi: društveno sjećanje, baština, ustanovljenje tradicije, zaštićena područja, kulturni krajolik, Park prirode Učka

I. Kome služi baština?

Prostor planinske Istre, masivi Učke i Ćićarije postali su predmetom mojeg proučavanja i djelovanja kao stručnog suradnika za kulturnu baštinu pri Javnoj ustanovi Park prirode Učka. Koncept baštine, bilo prirodne ili kulturne, nalazi se u samoj srži uspostave ovakvih zaštićenih područja kao manifestacija želje da se očuva ili čak i revitalizira neko danas ugroženo stanje, proces ili pojava baštinjena iz prošlosti. Plan upravljanja Parkom prirode Učka, temeljni dokument upravljačke politike koja se provodi nad ovim područjem, započinje sljedećim opisom:

“Park prirode Učka područje je visoke prirodne, kulturne i estetske vrijednosti; krajolik formiran djelovanjima prirodnih procesa tijekom milijuna godina i dodatno uobličen tisućljećima ljudskog djelovanja. Ove složene interakcije ljudi i prirode stvorile su jedinstveni krajolik koji danas ima tako velik i raznolik značaj za nas. U 21. stoljeću te bi interakcije bez daljnjeg pažljivog upravljanja mogle dovesti do narušavanja krajolika i smanjenja prirodnih, društvenih i kulturnih vrijednosti ovog područja.” (Grgurev, 2010: 10)

Nadalje, u dijelu plana koji postavlja strateške i operativne ciljeve upravljanja Parkom, iznesena je temeljna vizija:

“PP Učka ostat će očuvano planinsko područje, jedinstvene prirodne i kulturne raznolikosti te načina života i korištenja prirodnih dobara koji odražavaju najbolje nasljeđe iz bogate tradicije.

To je mjesto gdje lokalno stanovništvo i posjetitelji razumiju važnost očuvanja prirode te im se omogućuje uživanje u vrijednostima Parka.” (Grgurev, 2010: 54)

Rečena vizija usuglašena je u procesu participativnog planiranja upravljanja Parkom na radionici kojoj sam osobno prisustvovao i čiji su sudionici bili lokalni stanovnici i ostali dionici ovog područja te zaposlenici Parka. Ona je dobronamjerni amalgam zajedničkih želja i težnji ovih skupina. No, demistificirajmo ovaj diskurs kako bismo ukazali na zamke koje su nam postavljene. Naime, poriv za očuvanjem baštine ima više ideoloških izvora.

Očuvanje vitalnih resursa i memorije čovječanstva?

Jedan od ideoloških izvora proizlazi iz stručnoga konzervatorskog diskursa u kojem se naglasak stavlja na resurse i spomenike bitne za preživljavanje ili kulturni kontinuitet ljudske vrste. Iako se s tim stajalištem najčešće slažem, ono se, nažalost, često prevodi u praksu zajedno s problemima koji dolaze iz različitih pogledišta onih koji provode politike i onih nad kojima se te politike provode. Povjesničar ekološkog pokreta Douglas R. Weiner spominje problematičnu elitističku dimenziju konzervacije:

«Kao i mnogi drugi, vjerovao sam da zaštićena područja mogu biti isključivo dobra stvar – to je bilo prije nego što sam se upoznao sa skrivenom povijesti parkova [...] ono što je za jednu osobu “djevičanska priroda”, za drugu bi mogao biti naseljeni krajolik, i ponekad su klasni interesi umiješani u proces definiranja “djevičanske prirode” kako bi se potpomoglo oduzimanje poželjnih komada zemlje za rekreacijske potrebe elita.» (Weiner, 1992: 400)

Upotreba konzervacije kao klasnog oruđa u modernome globaliziranom svijetu, uz jednaku asimetriju moći, dobiva međunarodnu dimenziju:

«[...] međunarodne organizacije za zaštitu okoliša općenito djeluju pod dojmom da su šume “globalni” resurs. Sugerirajući da vrste znanstveno ili ekonomski ocijenjene vrijednima moraju biti zaštićene, američki Akt o ugroženim vrstama iz 1973. ozakonio je pravo građana SAD-a da upravljaju šumama izvan vlastitih granica; ovaj zakon daje zapadnim čuvarima prirode moralno pravo da interveniraju u upravljanje okolišem drugih zemalja u ime “znanosti”.» (Harper, 2006: 93)

Iako se ovdje govori o zaštiti prirode, problem se može povezati s bilo kojim fenomenom određenim kao baština, a koji je istodobno i bitan element nečijega svakodnevnog života. Gotovo svaki pokušaj konzervacije “odozgo”, bez participacije i uzimanja

u obzir želja i potreba lokalnog stanovništva, vrlo se brzo ogoljuje u takav patronizirajući odnos. Nažalost, u domaćoj praksi takvih primjera ne nedostaje.

Očuvanje skupnog identiteta?

Nasuprot tome, unutar populističkog diskursa nacionalnog i drugih identiteta zaštićena su područja često predstavljana kao djedovina i pitanje nacionalnog ponosa. Govoreći o aspektima povijesnog krajolika, u uvodu zbornika *Landscape, Memory and History*, Pamela J. Stewart i Andrew Strathern ističu kako “[...] ovakvi elementi uvijek imaju potencijal da se preporode kao “baština” te se povežu s nacionalnim sentimentima. Sve ovisi o tome kako ih “srce” doživljava kao “unutarnji krajolik.” (Stewart i Strathern, 2003: 9).

To može biti i sasvim pozitivno – osobno preferiram nacionalni identitet građen na poštivanju vlastitih kulturnih korijena i okoliša nasuprot onome koji je građen na isključivosti i suprotstavljanju drugima. No, kao i svaki drugi ideološki diskurs i ovaj je podložan problematičnoj upotrebi. Malo ljudi zna da je “6. srpnja 1935. Nacional-socijalistički režim usvojio sveobuhvatan i najstroži zakon o zaštiti prirode toga doba” (Lekan, 1999: 384). Popratna je retorika ganutljiva: “Opet i opet ljubav prema bilju i krajoliku izvire iz naše krvi, i što više i ozbiljnije pokušavamo naći razlog, to više moramo doći do spoznaje da naš osjećaj prema harmoničnom krajoliku i osjećaj povezanosti s biljem pripada biološkim zakonitostima urođenim u našem biću.” (Weiner, 1992: 388). No, ideološka podloga ovog akta bila je čvrsto ukorijenjena u nacističkoj ideji *Krvi i zemlje*. Na gornji citat nacističkog dužnosnika Wiepking-Jurgensmana Weiner poentira ovako: “Šteta što nacistički čuvari prirode nisu mogli proizvesti iste osjećaje povezanosti s drugim pripadnicima ljudske vrste.” (Weiner, 1992: 388).

Prirodna i kulturna baština i danas se često zazivaju kao popratni elementi mitosa šovinističkih ideologija što je prisutno i u hrvatskoj medijskoj i političkoj svakodnevnici, npr., u stihovima jednoga popularnog pjevača.

Održivi razvoj?

Stewart i Strathern primjećuju i pragmatičniji aspekt razmišljanja o krajobraznoj baštini: “‘Baština’ ulazi u igru kada je karta ‘razvoja’ već odigrana.” (2003: 11). Mjesta određena očuvanju često svoju očuvanost mogu zahvaliti upravo tome što su bila ostavljena po strani razvojnih trendova prisutnih u širem društvu. Tako “baština” može postati razvojna perspektiva tamo gdje je matična ekonomija podbacila. Toj sam perspektivi kao zaposlenik Parka bio najskloniji pri obavljanju svoga posla. No, u operativnom smislu taj se pristup naslanja i uvažava prethodna dva – komoditet na kojem temeljimo takav razvoj upravo su narativi o “očuvanju nezamjenjivih zajedničkih resursa” kao i oni o “korijenima i nacionalnom identitetu”.

Malo autoanalize

Obavljajući posao stručnog suradnika za kulturnu baštinu u Javnoj ustanovi Park prirode Učka, temeljni zadatak, opisan u mom ugovoru o radu, bio je inventarizacija, očuvanje, istraživanje, vrednovanje i predstavljanje različitih manifestacija baštine koje se mogu naći na području Parka. U okviru ovoga rada, taj bi se zadatak mogao opisati kao iščitavanje društvenih sjećanja pohranjenih u ovom krajoliku te njihova reinterpretacija, reafirmacija i reemitiranje za potrebe ranije opisanih agenda. U toj sam se ulozi osjećao veoma udobno iz više razloga. Prvo, smatrao sam je relevantnom. Riječima Boštjana Kravanja:

«[...] koji su ključni kulturni elementi koji oblikuju [...] identitet [zaštićenog područja]? Smatram da moramo proizvesti cjelovit skup znanja o ovome. Prvo, potrebno nam je znanje o samom stvaranju mjesta, od početka njegovog odnosa s ljudskim bićima, zatim znanje o specifičnim povijesnim promjenama koje su slijedile iz odnosa s drugima. Samo s ovakvim informacijama možemo razumjeti današnji status područja i prepoznati način na koji on može biti održavan i zaštićen u budućnosti.» (Kravanja, 2006: 51)

Drugo, nemam ambicije izdići se iznad ovih diskursa u ulozi nekakvog “objektivnog” eksperta –tehnokrata. Kada bih u svome radu preuzimao neki od gore navedenih narativa, činio sam to iskreno, nastojeći iskoristiti ono što sam smatrao konstruktivnim elementima jednog i drugog. Nadam se da mi je osvještavanje njihovih gore navedenih zamki omogućilo da ih u najvećoj mjeri izbjegnem u svome djelovanju. Kao odgovor na ove izazove, Weiner poručuje: “Moramo kultivirati ukus demitologiziranja, činjenja sebe samosvjesnijima. Moramo postati svjesni svojih potreba i vrijednosnih odabira i preuzeti odgovornost za njih kao *individualne* preferencije.»

Naravno, problem ne leži samo u mojim individualnim preferencijama. Ja sam ipak bio samo jedan od zaposlenika Parka, ustanove koja, kao dio državne administracija u RH, ima svoje strateške i, one uže, dnevno-političke ciljeve što uvelike određuju hoće li se i u koju svrhu koristiti rezultati moga rada. Kravanja o tome kaže:

«U jednu ruku, uloga je antropologije u zaštićenim područjima otkrivanje različitih osjećaja mjesta u njihovim povijesnim i komparativnim točkama gledišta, onako kako ih opisuju ljudi koji žive u rečenim područjima ili različiti autoriteti koji su ovdje ostavili tragove svoje prisutnosti. U drugu ruku, što više antropolozi napreduju u svom etnografskom angažmanu, to su više umiješani u mijenjajući politički kontekst kao stručni predstavnici tijela koja donose odluke, te oni sami postaju autoritet.» (Kravanja, 2006: 51)

Iznijevši ove uvodne misli, napomene i ograde, želio bih vas upoznati s rezultatima toga svog “iščitavanja”. Predočujem ih vam kao primjer pokušaja da se sakupi ono što Kravanja naziva “cjelovitim skupom znanja” o mjestu. U nekom obliku, oni su utkani u većinu aktivnosti Parka – od edukacijskih programa za škole, sadržaja za posjetitelje i mrežnih stranica (<http://www.pp-ucka.hr>) do upravljačkih dokumenata koji bi trebali biti osnova njegova daljnjeg vođenja.

II. Iščitavanje povijesnog krajolika

Sjećanja na vrijeme prije sjećanja

Možemo početi i od temelja – prirodnog krajolika. Na neki način, čak je i geološka podloga zasićena društvenim sjećanjem. U usporedbi sa svetištima koja služe utvrđivanju društvenog sjećanja na događaje iz svetih spisa kojima niti jedan živi član zajednice nije svjedočio, planinske litice prizivaju priče iz školskih udžbenika o nastanku vapnenca na morskom dnu, kretanju i uzdizanju tektonskih ploča, erozijskom djelovanju vremena. Uzmete li u ruku kakav ovdašnji kamen isprepleten sitnim fosilnim ostacima, on odjednom priziva naučene slike amonita, dinosaura i ostalih bića koje u zbilji niti jedno ljudsko oko nikada nije vidjelo.

Ljudska priča ovoga prostora zapravo počinje krajem posljednjega ledenog doba prije otprilike 12.000 godina. On je tada bio gotovo neprepoznatljiv: zbog vode zarobljene u ledenim kapama koje su prekrivale velik dio sjeverne hemisfere, razina zatvorenih mora, poput Mediterana, bila je i do 120 metara niža. Jadran je sve do linije Zadra bio široka ravnica stepskog karaktera, bogato lovište kojim su trčale životinje poput mamuta i bizona. Istra nije bila poluotok već uzdignuti dio kopna, a Učka je bila od obale udaljena i nepristupačna planina obrasla gustom šumom sjevernog bora. Od ove točke nadalje, klima zatopljava i dizanje razine mora koje je uslijedilo guta sjeverno-jadransku ravnicu (Forenbaher, 1996: 213).

Slijedom tih događaja, ove planine postaju zanimljive kao čovjekova sezonsko boravište, o čemu svjedoče arheološka nalazišta poput Pupićine peći, špilje koju je jedna mala zajednica sastavljena od tridesetak lovaca sakupljača generacijama koristila kao sezonsko boravište, prateći kretanja svoga plijena.

Društvene vizije ove davnine uglavnom su kreirane relativno nedavno od strane znanosti, no ovdašnji je krajolik izvor kontinuiteta nekih praksi koje su se održale do danas. Kremen i alat i ostaci logorišta na nalazištu Lokve na Čičariji svjedoče da su taj lokalitet, na kojem se radi pojenja okupljaju šumske životinje, često posjećivali paleolitski lovci, a tamo ćemo i danas zateći lovačku čeku – pogodno lovište ostaje pogodno lovište.

Ustanovljenje tradicije

Sljedeća faza ljudskog razvoja postavlja trajan i neupitan kontinuitet koji na ovom prostoru seže sve do danas. Na prostor planinske Istre prije 7.500 godina dolaze prvi stočari i uvode ovo područje u mlađe kameno doba. Njihov dolazak naznačuje prvu veliku ljudsku intervenciju u krajolik. Kako bi prehranili svoje blago, oni vatrom krče guste šume i otvaraju pašnjake. Krajolik se ljudskim djelovanjem i općom promjenom klime počinje mijenjati u onaj kakvoga poznajemo danas. Gorski pašnjaci prvih pastira danas, kada je kontinuitet gospodarenja ovim krajolikom po prvi puta ozbiljno doveden u pitanje, zarastaju u bor i makiju. Na ovdašnjemu propusnome krškom terenu izgrađena je mreža lokvi i pojila koja također u današnje vrijeme polako biva prepuštena zapunjavanju glibom i raslinjem.

Nedugo poslije stočarstva u nešto niže predjele planinskih masiva dolazi i poljoprivreda, džepovi zemlje oslobađaju se od kamena, dižu se suhozidi, nastaju prva trajnija naselja.

Usprkos nebrojenim promjenama u etničkom sastavu i jeziku koje su se dogodile ljudskim migracijama i osvajanjima, način gospodarenja i života, diktiran klimom, krajolikom i prirodom samih životinja i biljnih vrsta koje su se uzgajale, nije se drastično mijenjao od svog neolitičkog izvornika (Forenbaher, 1996: 215). Ovce i ljudi zimili su u okolnim nizinama, da bi ljeti, kako se trava u nižim krajevima sušila, odlazili u planinu do već ustaljenih ispaša i sezonskih naselja. Poljoprivredne kulture kojima je godila svježija klima uzgajane su u planinskim dolcima dok se u dolini s vremenom ustalio tipični mediteranski kultivar pšenice, grožđa i maslina.

Isprva su se ovce i koze uzgajale prvenstveno zbog mesa, no nalazi keramike i kostiju iz neolitskog sloja Pupićine peći upućuju da su ovdašnji pastiri ubrzo ovladali i preradom mlijeka. Velik broj keramičkih posuda koje su bile korištene u mužnji i nesrazmjerno velik broj kostiju pojedenih mladih životinja upućuje na to da se u uzgoju nastojalo očuvati što više mlijeka za konzumiranje i preradu.

Sada kada ovaj tisućljetni kontinuitet zamire, jedan od glavnih izvora za rekonstrukciju njegovih obrazaca dolazi iz imena posijanih u ovdašnjem krajoliku. Stewart i Strathern u svojem uvodniku iznose sljedeće zapažanje:

“[...] važan aspekt toga kako krajolici dobivaju svoja značenja povezan je s imenovanjem. Imena mjesta unutar nekog područja bilježe oblike ljudske egzistencije koji su se dešavali unutar njih. [...] područje je podijeljeno na imena malih lokaliteta koja identificiraju vrtove, putove, mjesta prošlih bitaka i ostala mjesta gdje su događaji formirali labirint lokalne povijesti.” (Stewart i Strathern, 2003: 6)

Danas često nailazimo na brojne i ponavljajuće toponime koji nam usred guste šume svjedoče o ne tako davnoj intenzivnoj upotrebi nekog prostora. Sinožet naznačuje sjenoško, Lanišće mjesto gdje se u planini uzgajao lan, močila lokalitete na kojima se namakao taj isti lan i konoplja kako bi se oslobodila njihova vlakna. Fornaže se obično nalaze blizu nalazišta gline i naznačuju mjesta na kojima su se dizale peći za keramiku. Imena danas jedva prepoznatljivih ruševina gorskih stanarija naznačuju kojim su naseljima ili rodovima pod planinom pripadale. Brojna Križišća, Korita, Pojila, Lokve i Lazi naznačuju nam obrasce života koji se nekada tu odvijao (Ivetac, 2002: 253-276).

Projekcija moći u krajoliku

Imena posijana u krajoliku čuvaju danas teško vidljivi spomen na sljedeći sloj ljudske povijesti nanesen na njega, prvi od “autoriteta koji su ostavili svoje tragove ovdje” (Kravanja, 2006: 51). Nakon neolitičkog uspostavljanja obrazaca gospodarenja krajolikom, u metalnom dobu postavljaju se obrasci vladanja i društvene organizacije koji svoj trag u krajoliku ostavljaju u točkama koje služe kao svojevrсна projekcija moći novonastaloga društvenog poretka.

Novopronađeni metali zbog svoje su čvrstoće i plastičnosti omogućili razvoj raznovidnih novih oblika oruđa i oružja, što je dovelo do daljnjeg razvoja poljoprivrede, ali i jačanja vojne moći. Sama je proizvodnja bronce potakla razvoj trgovine u cijeloj tadašnjoj Europi – metali koji čine ovu leguru, kositar i bakar, veoma se rijetko nalaze na istim nalazištima, te dobava ovih sirovina često zahtijeva trgovinu s udaljenim krajevima. Napretkom zemljoradnje, poljoprivredna su društva počela proizvoditi viškove hrane dovoljne da se uzdržavaju slojevi stanovništva koji se nisu bavili njenom proizvodnjom nego su bili specijalizirani ratnici, vladari ili svećenstvo. Iz ranijih se jednostavnijih ljudskih zajednica uzdižu prva lokalna kraljevstva i plemenski savezi koji svoj trag u krajoliku ostavljaju gradnjom velikog broja gradinskih utvrda koje su služile kontroli trgovačkih putova ili kao zbjeg za stanovništvo tijekom čestih razdoblja ratovanja. Na području Učke i Ćićarije pobrojano je 25 takvih lokaliteta koji su danas laičkom oku u najboljem slučaju potpuno neprepoznatljiva hrpa kamenja na šumskom tlu. No, zanimljivo je da gotovo svako od tih brda među lokalnim stanovništvom nosi znakovito ime – Gradac, Gradišće, Knezgrad, Boligrad, Stražica i dr. Uz mnoga od njih vezane su priče o mitskim vladarima i sukobima: “[...] imena mogu također pružiti određenu arheologiju značenja, bilježeći aspekte povijesti koji bi inače bili zaboravljeni, ili okolišna obilježja koja više ne postoje.” (Stewart i Strathern, 2003: 6)

Rimski mir

U drugom stoljeću pr.n.e. rimske legije pokorile su malena ilirska kraljevstva u Istri i na Kvarneru te time područje oko Učke i Ćićarije uvele u puni obuhvat antičke kulture i pisane povijesti. U dugom razdoblju mira koje je uslijedilo, mnoga malena ilirska naselja postaju rimski urbani centri, a osnivaju se i nova.

Znakovito je da je *rimski mir* u planinskoj Istri ostavio veoma malo tragova, kako materijalnih, tako i onih manje opipljivih koji su tema ovoga rada. Za društvo koje je dugo vremena uživalo sigurnost i obilje koje je donio rimski državni i vojni aparat, planina je bila tek mjesto ljetne ispaše ili marginalno poljoprivredno zemljište. Ljudski život bujao je u plodnim dolinama i gradovima koji su se samopouzdanom otvorili i raširili, sigurni od prijetnji blizu samog njedra tadašnjega najvećega svjetskog carstva. Ovaj ciklus naseljavanja i napuštanja planine ponovit će se još nekoliko puta kroz povijest.

Tako je rimska vladavina na krajolik Učke i Ćićarije utjecala uglavnom posredno. Preko nje su za potrebe povezivanja Italije s istočnim provincijama izgrađene dvije ceste: Via Flavia koja je, povezujući Pulu i Tarsaticu, prelazila preko prijevoja Prodol iznad Kožljaka, te Via Secundaria, koja je preko prijevoja Poklon povezivala Liburniju s gradovima u matici Italiji. Na mjestu potonje i danas prolazi županijska cesta.

U 5. stoljeću ovo je razdoblje mira bilo na posljednjem izdisaju. Ubrzavanjem raspada carstva dolazi do niza barbarskih upada i pustošenja koja život u priobalju čine nesigurnim, te planina ponovo dobiva značaj zbjega i utočišta te s vremenom i prebivališta. Tada se iznova, kao mjesta zbjega, naseljavaju pećine poput kompleksa Oporovine iznad Medveje, grade utvrde i skloništa, a stare gradinske pozicije utvrđuju

se u manja urbana središta koja će izrasti u srednjovjekovne komune, kao što su Mošćenice i Veprinac.

Mit u krajoliku

Slaveni, kao jedna od posljednjih narodnih skupina koja u tom slijedu događaja dolazi na ovo područje, susreće se sa starosjedilačkim romanskim kršćanskim stanovništvom. Prevlast je polako preuzeo slavenski jezik došljaka, ali i kršćanska religija i mediteranski način života starosjedilaca. Međutim, upravo je razdoblje toga prijelaza ostavilo iznimno zanimljive tragove u lokalnoj toponimiji koji, demonstrirajući moć mjesta i njihovih imena, nakon stoljeća povijesti potiču u nama preispitivanje vlastitog podrijetla i kulturnih korijena.

Brdo Perun, koje se nadvija nad Mošćenicama i kanjonom Potoške vale, dugo je privlačilo pozornost činjenicom da njegov naziv evocira ime drevnoga slavenskoga boga gromovnika. To se pokazalo kao vrijedan poticaj za detaljnije istraživanje te je na terenu identificirano petnaestak toponima čiji nazivi i prostorni međuodnosi snažno sugeriraju sveto značenje ovoga mjesta vezano uz cikluse života: ljeta i zime, sjetve i žetve, rođenja i smrti (Katičić, 2006; Belaj, 2006).

Usprkos sigurnosti s kojom možemo reći da je ovaj krajolik igrao značajnu ulogu u duhovnom životu slavenskih doseljenika, ipak u njegovom tumačenju baratamo nizom podudarnih indicija, a ne konkretnim dokazima. I sam filološki rad na rekonstrukciji slavenskoga mitskog teksta na kojemu počiva interpretacija ovih mjesta jedan je od onih zadataka koji teško da će ikada biti završeni i potpuni. No, znanstvena mobilizacija koju je povoljan *zeitgeist* pokrenuo oko krajolika i nekolicine toponima koje on sadrži živo je svjedočanstvo o sposobnosti mjesta da zadrže i evociraju društvena sjećanja.

Feudalni poredak prostora

U 10. st. masivi Učke i Ćićarije predstavljaju granicu između Hrvatskog Kraljevstva i Franačkog Carstva, a kroz kasniju burnu povijest ovo je područje bilo predmetom borbe i razgraničenja između mnogih država i feudalnih vladara koji su se smjenjivali na teritoriju Istre i Liburnije. Kao spomen na ovo razdoblje ostaje nam niz fortifikacija i kaštela, uglavnom na povoljnim mjestima koja su već ranije bila korištena za gradnju gradinskih utvrda. Svojom stabilizacijom, ovaj feudalni sustav uspostavlja vlastitu *pedagogiju prostora* (Löfgren, 1999: 5) zasnovanu na gospoštijama koje su bile jedinice obrane i oporezivanja. Do današnjeg se dana kraj starih putova može naći niz obilježena kamenja (graničnika) koji dijele nekadašnje feudalne posjede. Feudalni urbari, poput Lupoglavskog, daju nam zanimljiv uvid u tadašnji jezik za opis prostora. U nedostatku koordinatnog sustava i preciznih mjera, smještaj i razgraničenja počivaju na značaju mikrolokaliteta bitnih za ovdašnju životnu tradiciju od kojih su mnogi još i danas sasvim prepoznatljivi.

“[Gospoštija] Graniči prema Roču, mletačkom polju. Naprijed do dvaju pograničnih kamena označenih križem među kojima stoji velik hrast. Naprijed desno, prema crkvi sv. Klementa, također je jedan križ, izrezbaren u zidu crkve. Mlečani su ga obojili vapnom. Zatim, računano od iste crkve, skroz na desnoj strani, kroz šumu prema velikom hrastu označenom križem, prema Humu koji je također mletački kaštel. Zatim, dolje prema jednoj dolini, kraj starog puta prema Pazinu, dolje s tog puta preko jedne bukve naprijed prema Lesišćini, pazinskoj granici i boljunskoj granici. Zatim do udaljene granice prema Brestu, pravo na brijeg zvan Planik, koji tamo na desnoj strani graniči s onima iz Veprinca, te na drugoj strani s onima iz Rašpora. Na kraju šume Brgudac, dolje prema krasu, naprijed prema Semiću i opet do spomenutog pograničnog kamena u dolnici.” (Juričić-Čargo, 2001: 30)

Na samom izmaku srednjeg vijeka, u 15. stoljeću, u dijelove planinske Istre opustošene kugom migrira vlaško stanovništvo koje će kasnije postati poznato kao Čići ili Istrorumunji. Sa sobom donose svoj osobiti jezik, vlastitu pastirsku tradiciju i vjerovanja te znatno doprinose razvoju ovdašnje kulture i načina života. Niz ovdašnjih pastoralnih toponima i naziva naselja nosi podrijetlo iz istrorumunjskog jezika.

Vrhunac kulturnog krajolika

U razdoblju koje je uslijedilo od srednjeg vijeka do modernog doba, tradicionalna kultura i način života Učke i Čićarije poprimaju svoje završne obrasce. S američkog kontinenta dolaze krumpir i kukuruz, dvije biljke koje će dobiti značajnu ulogu u gorskoj poljoprivredi i prehrani ovdašnjeg stanovništva. Putopisci koji prolaze kroz ovaj kraj, poput Johanna Weikharda Valvasora, bilježe da na obroncima Učke “leže mnogi vinogradi, a njihovo grožđe je puno dobra vina”, a za lokalne stanovnike kaže i “da se nemalo njih uzdržava i drugim plodovima, kao što su maruni, a to su veliki i vrlo debeli kesteni (ili kostanji) koje također izvažaju u daleke zemlje, budući da tu rastu cijele šume tih kostanja” (Valvasor, 1970: 90).

Bilo je to doba najveće naseljenosti i Učke i Čićarije. Sela su imala i po 600 stanovnika te bila ispunjena živom gospodarskom aktivnošću, krajolik i njegovi resursi bili su optimalno iskorišteni, a na ovdašnjim gorskim pašnjacima napasalo se oko 30.000 ovaca.

Doba prosvjetiteljstva obilježili su objekti javne arhitekture poput fontane kraj ceste u naselju Velika Učka koja je služila napajanju putnika na cesti između Pazina i Kastva, negdašnjoj rimskoj *Via Secundaria*. Zanimljiv je raskorak između društvenog sjećanja zajednice i klesanog natpisa iznad slavine. Dok je lokalno stanovništvo fontanu oduvijek zvalo Napoleonova voda, tamo je jasno, na latinskom jeziku, stajao uklesan tekst: “putniče [...] za poštovanje božanskog cara Josipa II [...] imperatora jedinog”.

Zanimljiva je priča vezana uz naziv najvišeg prijevoja na ovoj cesti. Vjernici iz Istre, koji su hodočastili na marijansko svetište na Trsatu, stoljećima su putovali preko ovog prijevoja, s kojega se pruža krasan pogled na Kvarnerski zaljev. Tamo bi se, ugledavši je u daljini po prvi put, poklonili zavjetnoj crkvi Gospe Trsatske. Kada je padom

Austro-Ugarske uspostavljena državna granica na Rječini, hodočasnici iz Istre došli bi do nje i odavde se klanjali i molili Bogorodici, jer im nije bilo dopušteno prijeći granicu (Dmitrović, 2010). Zbog tog čina pučke pobožnosti, ovaj je prijevoj dobio ime Poklon, koje ujedinjuje važnost krajolika i tjelesne prakse (Connerton, 1989: 72-105) za održanje društvenog sjećanja.

Memorijali zbjega i otpora

Planine Učke i Ćićarije bile su prirodno mjesto za organizaciju gerilskog otpora u Drugome svjetskom ratu. Kao spomen na ovaj otpor i njegovu cijenu, u selu Brgudcu nalazi se petnaestak spomen-obilježja, od onih koja komemoriraju prve sastanke narodno-oslobodilačkog odbora do centralnog spomenika koji nabraja 19 poginulih boraca i 37 civilnih žrtava njemačke odmazde pred kraj rata.

Tekst izložbe u ovdašnjem spomen-domu ilustrira kako je po ustaljenom obrascu planina ponovo postala mjesto zbjega: "Nakon tragedije koju su doživjeli 7. lipnja, Brgučani su neko vrijeme napustili selo. Ponijeli su najnužnije stvari, povelili stoku i krenuli u šumu podno Planika. Muškarci bi stražarili, a žene obrađivale polja."

Malo je sela i zaseoka u planinskoj Istri koja ne nose barem jednu spomen-ploču koja podsjeća na palež i progone koje je u proljeće 1944. godine počinila njemačka vojska u posljednjim pokušajima slamanja otpora lokalnog stanovništva. No, zanimljiva je količina komemorativnih objekata na lokalitetima kojima gotovo nitko ne prolazi. Na mnogim se udaljenim mjestima i križanjima šumskih putova nalaze malene plakete koje komemoriraju mjesta na kojima su pali pojedini borci ili na kojima se održao osnivački sastanak kakve seoske partizanske čete. Kao centralni čvorovi ovog sustava pohrane sjećanja u krajoliku, nameću se veće skulpturne intervencije poput piramide na križanju dviju šumskih cesta pod brdom Lisina. Lišajevima obrastao tekst uklesan u njenu kamenu plohu rabi neobično teške formulacije poput "pravedničke mržnje" i "osvete".

U svoja dva rada koja se bave odnosom krajolika i društvenog sjećanja u Istri, Jonas Frykman dotiče se opće hrvatske problematike tretmana spomenika NOB-a u doba poslije smjene režima koji ih je postavio:

«Spomenici nisu isto što i sjećanja. Obično oni ostaju dio svakodnevnog života, nešto pokraj čega prolazite na putu za posao. Ali pod kojim okolnostima oživljavaju? Rat 1990-ih pružio je odgovor na ovo pitanje, jer mnogi su poluzaboravljeni partizanski spomenici diljem hrvatske zadobili drugačiju živost. Ono što je desetljećima bilo dio seoskog života odjednom je postalo vidljivo i bremenito značenjem, podsjećajući svakog na dugo potiskivane nepravde.» (Frykman 2002: 51)

No Istra je bila poseban slučaj, ovdje "nije bilo nikakvog vandalizma; ovdašnji ljudi bili su naučeni na život s mitološkom povijesti, povijesti kojoj se mogu relativno slobodno obraćati" (Frykman 2002: 58).

Smatram da je prostor planinske Istre po ovom pitanju specifičan i unutar cjeline istarskog poluotoka. Poslijeratno doba mira, urbanizacije i industrijalizacije ponovo je promijenilo odnos prema krajoliku. Uslijed općeg napuštanja ovoga kraja njegovi se spomenici već u doba socijalizma nisu više nalazili ni na čijem putu na dnevni posao. Do devedesetih godina oni su za većinu okolnog stanovništva bili pasivno prepušteni zaboravu i obrastanju. Poneki vandalski čin ili bi prošao nezapaženo ili bi bio pomalo kontraproduktivan, udahnuvši bar na trenutak zaboravljenom spomeniku nov simbolički život i skrenuvši ponovo pažnju na njega.

Izgubivši značenje zbjega i skloništa, ovaj je prostor ponovo utonuo u zaborav i ignoriranje. Tijekom cijele povijesti u podnožju planine smjenjivala su se carstva i države koje su za nju malo hajale, vidjevši je eventualno kao prepreku ili točku razgraničenja, ničiju zemlju, hajdučko sklonište. Učka i Ćićarija nikad nisu bile predmetom sukoba i pretenzija koji su se odvijali oko Istre. Uglavnom nećemo čuti da istarski Esuli lamentiraju nad gubitkom ovih “zabiti” u kojima žive Ćići i gorštaci. I partizani koji su na planini imali bazu i utočište nisu se borili za nju, već za zemlju u njenom podnožju. Nakon borbe i zbjega, čak su i oni napustili planinu poput sjećanja na težak i loš dio života. Bila su to sjećanja kojima je valjalo odati počast plaketama i potom se okrenuti i nastaviti dalje – nov život čekao je dolje, na širokim poljima, u gradovima i tvornicama.

Povijest nema kraja

“Identitet za kojim vi ljudi tragate nije pitanje tko si, nego gdje si i kako se snalaziš na ovoj sirotjoj zemlji.”

Stanovnik Motovuna (Frykman, 2004: 48)

Početak 20. stoljeća dolazi do promjene društvenih i gospodarskih okolnosti koje su sve više poticale napuštanje tradicionalnog načina života i odlazak stanovništva u dolinu ili gradove. To je proces koji su spomenuta ratna razaranja samo ubrzala što nas dovodi do današnjice – pustih sela i pastirskih stanova. Ta promjena ne pogađa samo ljudske zajednice i kulturu. Prekid višetisućljetnog kontinuiteta transhumanтног овčarenja na Učki i Ćićariji dovodi do drastičnih promjena u krajoliku. Pašnjaci zarastaju u makiju i borovicu, preuzima ih divlja mlada šuma, lokve obrastaju i bivaju zakrčene muljem, nestaje veliko krajobrazno i biološko bogatstvo. No, zamjetan je niz pojava koje daju naslutiti određeni obrat.

Prva nas podsjeća da povijesti uistinu nikada nije kraj. U obrascu koji na ovom području ipak ima barem jedan povijesni presedan u vidu spominjanih Ćića, područja ostavljena od starosjedilaca preuzeli su *prišličići*. Na Učki tako već nekoliko desetljeća obitava i privređuje vitalna zajednica albanskih pastira rodом iz Makedonije koja polako širi opseg svojeg gospodarenja krajolikом. Zanimljivo je da su, došavši ovamo, zadržali svoje životne običaje i pojedinosti pastirske tradicije, ali su krajnji proizvod svoga rada prilagodili lokalnom tržištu preuzevši ovdašnju recepturu za izradu sira koji sami ponosno zovu “učkarskim sirom”. Kroz diktat krajolika, od starosjedilaca su

naslijedili niz praksi i mjesta vezanih uz napasanje i čuvanje svojih životinja postavši autentičnim baštinicima tisućljetnog kontinuiteta stočarstva na ovome području: “Izdržljivost i prilagodljivost ovog drevnog načina života suočenog s novim prostorima, društvenim i ekonomskim okolnostima, zanimljiva je kako iz perspektive osobne egzistencije, tako iz perspektive tisućljetne tradicije transhumantnog stočarstva na Učki. Ona pruža uvid u to kako su i nomadski pastir i u lokalnom krajoliku ukorijenjeni način života preživjeli kroz tisućljeća prethodnih promjena.” (Frangeš, 2010).

Nadalje, u doba koje prijeti njegovim prekidom, kontinuitet društvenih praksi i sjećanja postaje vrijedan komoditet i u ekonomskom i identitetskom smislu. Jedan od razloga zašto učkarski sir i ostali tradicijski proizvodi doživljavaju svojevrsan tržišni *boom* proizlazi iz činjenice što nisu bez razloga bili dijelom tradicije lokalnog života. Radi se o kvalitetnim i nutritivnim proizvodima, dobivenim kroz održive gospodarske prakse o kojima ovisi karakter ovdašnjeg krajolika. Uz to, njihova kupovina i konzumacija nosi sa sobom osjećaj ukorijenjenosti i pripadanja – društvenog sjećanja u najizravnijem smislu te riječi.

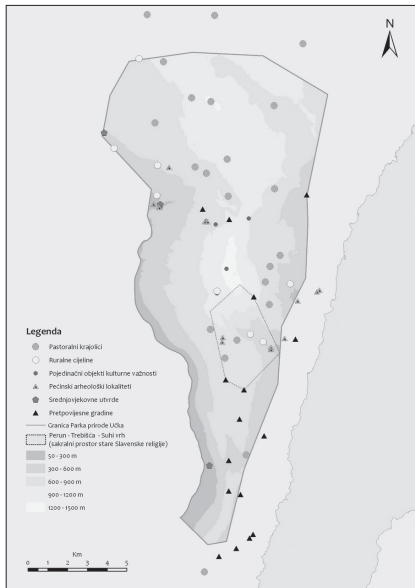
Zaključak

Frykman u svome radu govori o procesima koji se odvijaju u Istri gdje su materijalni objekti i ambijentalnost postali glavnim izvorom identiteta za službenu lokalnu politiku (2002: 50). Kao biljeg ovog “duha vremena” nameće nam se i samo ustanovljenje zaštićenih područja koja, uz svoju osnovnu konzervacijsku ulogu, nose i zadaću svojevrsnih identitetskih “tematskih parkova” određenih “očuvanju” i komuniciranju te ambijentalnosti i asociiranih društvenih sjećanja. Područje Parka prirode Učka izdvojeno je kao svojevrsan spomenik ili muzej, prostor određen društvenom sjećanju na zamišljano minulo razdoblje harmoničnijih odnosa s prirodom, mjesto koje bi trebalo služiti kao izvorište kontinuiteta u današnjem svijetu brzih i neizvjesnih promjena. Radi se o zanimljivom pothvatu kojemu ne nalazim povijesnog presedana, a koji kao novi sloj naliježe na sve ranije u tekstu opisane stratume informacija pohranjenih u krajoliku – kao njihov samoproklamirani tumač i legenda.

I tako, ovo doba, u pomalo očajničkom pokušaju da pokrpa pokidane niti svoga vlastitog osjećaja kontinuiteta i povezanosti s prošlošću, kao svoj materijalni trag na planini ostavlja detaljne interpretacije prethodnih era u vidu limenih interpretativnih tabli i različite druge posjetiteljske infrastrukture. Kao jednog od sudionika, istinski me zanima ishod ovoga eksperimenta; koje li će tragove i narrative ovaj dosad najambiciozniji pokušaj pohrane sjećanja u krajoliku ostaviti nekim budućim generacijama. No, da bi ostvario svoju ulogu spojnice koja premošćuje rupu u razvojnem kontinuitetu, potrebno je otići korak dalje od limenih tabli koje pričaju o prošlosti. Potrebno je zadnjim preživjelim izdancima tog kontinuiteta osigurati društveni, ekonomski i osobni smisao.

Literatura

- Belaj, Vitomir. 2006. "Mit u prostoru". *Mošćenički zbornik* 3:5-39.
- Connerton, Paul. 1989. *How societies remember*. Cambridge university press, Cambridge.
- Dmitrović, Saša; Frangeš Grga. 2010. *Bitne i spomena vrijedne činjenice o Učki* (rukopis u pripremi za izdavanje).
- Forenbaher, Stašo. 1996. "Das Velebit-Gebirge: die 9000-jährige Geschichte von Menschen, Ziegen und Schafen in einer Gebirgskette an der Adriaküste", *Das Altertum*, 41:211-226.
- Frangeš, Grga. 2010. "Transhumancija - transnacionalizam": Šarplaninski ovčari na Učki (rukopis u pripremi za izdavanje).
- Frykman, Jonas. 2002. "Place for Something Else: Analysing a Cultural Imaginary". *Ethnologia Europaea*, 32/2:47-68.
- Frykman, Jonas 2004. "Making Sense of Memory: Monuments and Landscape in Croatian Istria". *Ethnologia Europaea*, 33/2:107-120.
- Grgurev, Marin, ur. 2010. *Park prirode Učka - Plan upravljanja*, Lovran: JU Park Prirode Učka.
- Harper, Janice. 2003. "Memories of Ancestry in the Forests of Madagascar". U: *Landscape, Memory and History - Anthropological Perspectives*, Stewart, Pamela J; Strathern, Andrew, ur. London: Pluto Press, str. 89-107.
- Ivetac, Just. 2002. "Toponimi južnog dijela Ćićarije", *Buzetski zbornik*, 28:253-276.
- Juričić-Čargo, Daniela. 2001. "Urbar lupoglavske gospositije iz 1523. godine", *Zbornik Općine Lupoglav*, 3:27-75.
- Katičić, Radoslav. 2006. "Perunovo svetište nad Mošćenicama u svjetlu toponimije i topografije". *Mošćenički zbornik*, 3:41-51.
- Kravanja, Boštjan. 2006. "Sacred Meaning: The Significance of Extraordinary Places in Ordinary Settings" U: *Ethnography of Protected Areas*. Simonić, Peter, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologiju in kulturno antropologiju, str. 49-70.
- Lekan, Thomas. 1999. Regionalism and the Politics of Landscape Preservation in the Third Reich. *Environmental History*, 4/3:384-404.
- Löfgren, Orvar. 1999. "The Nationalisation of Anxiety", *Ethnologia Scandinavica*, 29: 5-28.
- Stewart, Pamela J; Strathern, Andrew. 2003. "Introduction". U: *Landscape, Memory and History - Anthropological Perspectives*, Stewart, Pamela J; Strathern, Andrew, ur. London: Pluto Press, str. 1-15.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherr von. 1970. "Valvasor o Istranima". Preveo s njemačkog originala i bilješke napisao dr Zvonimir Sušić, *Domesti* 3, 5, 87-99.
- Weiner, Douglas R. 1992. Demythologizing Environmentalism, *Journal of the History of Biology*, 25/1:385-411.

1.01

1.02

1.03

1.04